

Berlijn versus München: van Weimar-adelaars tot struikelstenen.

München. Een stad van ruim achthonderd jaar oud. De stad waar miljoenen toeristen jaarlijks hun heil zoeken en waar veel mensen in de herfst naar toe gaan om het beruchte Oktoberfest te bezoeken. De thuisstad van FC Bayern München, de meest succesvolle en meest gehate voetbalclub van Duitsland. De stad waar Adolf Hitlers *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* groot is geworden.

Berlijn. Ook ruim achthonderd jaar oud. De stad waar miljoenen toeristen zich jaarlijks vergapen aan het enorme aanbod van kunst, cultuur en architectuur dat Berlijn te bieden heeft. De stad die volgens Hitler moest gaan dienen als de absolute hoofdstad van het Duitse Rijk onder de naam *Germania*. De stad waar de ogen van de wereld ruim vijftig jaar op gericht zijn geweest, en waar in 1989 decennia van oorlog en conflict abrupt ten einde kwamen.

Een bittere rivaliteit

Twee grote Duitse steden, twee compleet verschillende geschiedenissen. Sinds jaar en dag bestaat er rivaliteit tussen Berlijn en München. Een rivaliteit zoals wij die kennen tussen Rotterdam en Amsterdam, maar dan een stuk dieper en pijnlijker. Het onderscheid is het best te zien in de architectuur, maar vooral ook in de kleine hoekjes en steegjes die net onder de waarnemingsgrens liggen. Deze verschillen lijken vooral een gevolg te zijn van de omgang van beide steden met het historische erfgoed van de Tweede Wereldoorlog. Het woord dat de Duitsers hiervoor hebben bedacht is *Vergangenheitsbewältigung*. Hoewel de exacte betekenis en inhoud van deze term stevig wordt bediscussieerd is het gebruik ervan niet afgenomen. Sterker nog, *Vergangenheitsbewältigung* is één van de belangrijkste Duitse politieke, sociale en culturele bezigheden sinds 1945.

Vergangenheitsbewältigung

De autoriteiten van Berlijn en München zijn beiden tot op heden compleet verschillend met *Vergangenheitsbewältigung* omgegaan. Dit kwam enkele jaren geleden aan het licht toen de gemeenteraad van München besloot Gunter Demnigs *Stolpersteine* niet toe te laten in de stad. Demnig, een 63-jarige Berlijnse kunstenaar, begon in 1997 met het plaatsen van deze veelbesproken herdenkingstenen. Een *Stolperstein* ('struikelsteen') is een kleine kubusvormige steen van ongeveer tien bij tien centimeter en is omhuld door brons. De tekst op de stenen begint altijd met '*Hier wohnte*', waarna de namen en geboortedata van slachtoffers van het naziregime volgen. De tekst besluit met de bekendmaking van de locatie en tijd waarop het slachtoffer stierf: een rauwe boodschap. De stenen worden struikelstenen genoemd omdat Demnig ze vlak voor de deuren van huizen plaatst waar de des-

betreffende slachtoffers woonachtig waren voordat ze werden gedeporteerd. Een passant 'struikelt' over de steen, en wordt zo gedwongen om te kijken. Nadat Demnig de stenen drie jaren achtereenvolgend illegaal plaatste, werden de mini-monumenten in 2000 legaal verklaard. Inmiddels liggen er honderden *Stolpersteine* in vele Duitse steden met aan kop Hamburg (1800 stuks) en Berlijn (1400 stuks). De teller van München staat, ondanks verwoede pogingen van Demnig, nog steeds op nul. In stedelijke guerrilla acties worden de herdenkingstenen regelmatig geplaatst door Demnig en zijn volgelingen, maar helaas voor hen worden ze er net zo snel weer uitgewipt. De stenen worden door het conservatorium van München, waar in 1938 ooit het lot van Tsjechië werd bepaald, in de hal verzameld en tentoongesteld.

Herinneringscultuur

Hoe kan het dat een moderne Duitse stad als München zo om kan gaan met herinneringscultuur? Berlijn is al jaren, zeker sinds de val van de muur, bezig met het actief herinneren van alle slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Tientallen grote en honderdtallen kleine monumenten, musea en evenementen zijn hier getuige van. Dit heeft allerlei functies: vergeving, zingeving, verwerking en ook het vergeten van het verleden. In München lijkt men voornamelijk met het laatste bezig te zijn geweest: vergeten. De gemiddelde toerist wordt in München heen en weer geslingerd van de vele kunstmusea en kerken, naar bierhallen en biertuinen, en van de prachtige parken, naar de verschillende jacht-, wetenschaps-, architectuurs- en historische musea, om uiteindelijk te belanden in de vele winkels die München rijk is. Dat is wat de gemiddelde München-brochure of website de geïnteresseerde aanbiedt, terwijl München het grootste aantal gebouwen aan nazi-erfgoed

bezit van heel Duitsland. Daarnaast heeft de stad een nog groter aantal historische plaatsen, die volledig zijn geïncorporeerd in het leven en straatbeeld van de stad. Het zijn deze plekken waar de verschillen tussen Berlijn en München het meest komen bovendrijven.

Informatieborden (of het gebrek daaraan)

In tegenstelling tot München wordt er in Berlijn van vrijwel elke historische plek kennis gegeven aan de bezoeker. In de eens majestueuze *Wilhelmstraße*, waar de Rijkskanselarij van Hitler stond, wordt de bezoeker constant geconfronteerd met de historische waarde van de straat. Ondanks het feit dat er vrijwel niets meer overeind staat: de geïnteresseerde voorbijganger leest over de intrigerende geschiedenis van de plek waar hij of zij zich op dat moment bevindt, maar kijkt ondertussen tegen lelijke communistische bouw aan. Slaat de bezoeker de bocht naar links in dan arriveert hij of zij in de *Vofstraße*, waar Hitler in 1945 de dood vond. De bunker – die grotendeels is opgeblazen en vervolgens is begraven – bevindt zich onder een parkeerplaats van een troosteloze flat. Jarenlang was deze plaats één van de weinige plekken in Berlijn die niet voorzien was van een informatiebord. Met de komst van het enorme *Denkmal für die ermordeten Juden Europas* (het *Holocaust-Mahnmal*) in mei 2005 kwam daar echter verandering in. Een half jaar na de inwijding van het monument stond er een net informatiebord op de plek van Hitlers bunker. En dit is slechts één voorbeeld van de koers waarop Berlijn vaart in het uitoefenen van *Vergangenheitsbewältigung*.

In München is het tegenovergestelde gebeurd. In het *Höfbrauhaus* en de andere bierhallen, waar Hitler en zijn partijleden talloze speeches hielden, wordt geen informatie weergegeven. Er zijn geen plakaten opgehangen bij Hitlers appartementen aan de *Thierschstraße 41*, *Schliessheimerstraße 34* en de *Prinz Regentenplatz 16*. Er zijn geen verwijfsbordjes richting het Graf van de Onbekende Soldaat of de *Odeonplatz*, waar de Hitler-Putsch in 1923 een einde vond. Eenmaal gearriveerd op de *Odeonplatz* is er wel een plakkaat te vinden, maar dat is eigenlijk niets vergeleken met de bebording in Berlijn. Ook de historische waarde van het eerder genoemde conservatorium van München wordt niet kenbaar gemaakt. Zelfs een geïnformeerde toerist zou straal langs het *Haus der Kulturinstitute* lopen, het voor-

malige kantoor van de NSDAP. Natuurlijk is het niet zo dat al deze gebouwen en locaties voorzien moeten worden van informatie, maar het zou zo nu en dan, geen gek idee zijn toch enige informatie te verschaffen bij belangrijke plaatsen.

Weimar-adelaars

Deze kwestie strekt zich echter verder uit dan alleen historische plekken en gebouwen. Overal in de stad München zijn kleine stukjes Derde Rijk terug te vinden. Een goed voorbeeld hiervan is het *München Oberfinanzdirektion*, in 1938 gebouwd door Franz Stadler als het *Landesfinanzabt*, hét financiële centrum van het Duitse rijk. Het gebouw, tegenwoordig oranje gekleurd, heeft eerder de treurige verschijning van Oost-Europese woontorens dan van de statige Speerarchitectuur in Berlijn. Op het binnenplein praat een enorme adelaar boven de granieten entree van het gebouw. Hoewel het *Landesfinanzabt* nog steeds in gebruik is door de huidige autoriteiten, is de adelaar niet verwijderd. Ondanks de overduidelijke representatie van het symbool is het in 1948, net als vele andere materiële herinneringen

In München worden de Stolpersteine er net zo snel weer uitgewipt.

in München aan de zwartste bladzijde van de Duitse geschiedenis, niet verwijderd. De autoriteiten van Beieren hebben de symbolen destijds toegewezen aan de Weimar Republiek. Hans Müller, in 1948 minister van financiën van Beieren, gaf aan dat 'de adelaar niet de nazistaat representeerde, maar de oude Weimar republiek.' Dat het gebouw is gerealiseerd in 1938, onder Hitler, deed er blijkbaar niet toe. Dergelijke verdraaiing van de geschiedenis is regelmatig herhaald in München. Hierdoor werd, in ieder geval op papier, München een eerbetoon aan de Weimar republiek. Vreemd, gezien het feit dat de Weimar republiek haar voornaamste oppositie kon vinden in de Beierse hoofdstad.

Een stil protest

Een ander voorbeeld is het *Haus der Kunst*, dat tegenwoordig doorgaat als een populair museum voor moderne kunst. Bij de realisatie van het museum in 1934 had Hitler een duidelijk beeld voor ogen. Het *Haus der Deutsches Kunst* (zoals het toen heette)

zou de mooiste en beste kunstwerken herbergen die door de nazi-regering waren goedgekeurd. Voor de afgekeurde kunstwerken werd er een bunker gebouwd, *Haus der entartete Kunst*, waar onder andere moderne werken een rustplaats vonden. Bij het binnentreden van het Haus der Kunst anno 2010 wordt de oplettende bezoeker geconfronteerd met adelaars en hakenkruizen, bijvoorbeeld in het mozaïekpatroon in het plafond. Dergelijke details kunnen niet meer weggehaald worden aangezien het gebouw, net als vele soortgelijke gebouwen in München, vrij snel na de oorlog benoemd is tot erfgoed. De directie van het *Haus der Kunst* lijkt een stil protest op te voeren door alleen verschrikkelijk moderne kunst tentoon te stellen: exact het tegenovergestelde van wat Hitler voor ogen zag.

Selectieve herinnering

De herinneringscultuur van München heeft zich vrijwel volledig beperkt tot twee specifieke gebeurtenissen. Enerzijds is er concentratiekamp *Dachau*, op ongeveer twintig kilometer afstand van München. Anderzijds zijn er de twee monumenten voor de studenten Hans en Sophie Scholl, de aanvoerders van de verzetsbeweging *Die Weiße Rose*, die in 1943 gruwelijk aan hun einde kwamen. Allereerst concentratiekamp Dachau, één van de best geconserveerde monumenten van de Holocaust. Vrijwel iedereen die naar München gaat, bezoekt ook het kamp. Het concentratiekamp ligt echter op een dermate grote afstand van de stad dat het eigenlijk weinig meer met München te maken heeft. In die zin is het eerder een monument voor Beieren, of eigenlijk Duitsland. Met betrekking tot de twee monumenten lijkt de nadrukkelijke herinnering van *Die Weiße Rose* eerder een poging om de Duitsers te ontdoen van schuld(bewustzijn). Hans en Sophie Scholl waren namelijk Duitse studenten die opstonden tegen de Duitse overheerser. Het is ronduit typisch te noemen dat er vrijwel geen monumenten voor de Tweede Wereldoorlog te vinden zijn in München, en maar liefst twee stuks voor *Die Weiße Rose*. Dat het in Berlijn compleet anders is, behoeft natuurlijk geen verdere uitleg. ■